

LBRIS

We know

books

Colecția Biblioteca Ideea Europeană

Lector: Nicoleta Arsenie
Tehnoredactor: Carmen Dumitrescu
Coperta: Florin Afloarei

Editura IDEEA EUROPEANĂ
O.P. 22, C.P. 113, București, 014780
Tel./Fax.: 021-2125692; Tel.: 021-3106618
Comenzi carte prin poștă:
Tel.: 021-2125692
E-mail: office@ideeaeuropeana.ro
www.ideeaeuropeana.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
RACHIERU, ADRIAN DINU

Voci din exil : alte polemici de tranziție / Adrian Dinu Rachieru. -
București : Ideea Europeană, 2022
Conține bibliografie
ISBN 978-606-594-919-5

821.135.1

Carte cofinanțată de COPYRO – Societate de
Gestiune Colectivă a Drepturilor de Autor.

Adrian Dinu Rachieru

Voci din exil

Alte polemici de tranziție

București, 2022

Cuprins

Argument (Despre exil și „francitate”).....	7
Panait Istrati sau exilul planetar	16
Cioran, exilatul apatrid	38
Eugène Ionesco și „exilul” românesc.....	67
Leonid M. Arcade sau mitologia unui cenaclu	89
Vintilă Horia, exilatul itinerant.....	99
Constantin Virgil Gheorghiu: un exilat „clarvăzător”?	126
Un duet parizian: Monica Lovinescu – Virgil Ierunca	144
Petru Dumitriu: exilul ca ispășire	174
Basarab Nicolescu și recuperarea exilului	202
Dumitru Țepeneag și „pedagogia curajului”	219
Nicolae Breban sau exilul intermitent	241
Paul Goma, „exilatul absolut”	271
Virgil Tănase sau „irelevanța” exilului.....	295
Ilie Constantin, un „exilat atipic”	308
Bujor Nedelcovici: exilul ca „revelație”	320
Matei Vișniec: exilul ca navetă culturală	335

ARGUMENT

Despre exil și „francitate”

Dacă pacea postbelică a consfințit fractura Europei, abia după al Doilea Război Mondial putem vorbi despre o emigrație românească, născând, în afara spațiului autohton, „cu destulă fidelitate”, aprecia V. Horia, „un microcosmos românesc”. Cei plecați, traumatizați de conștiința patriei pierdute, tăindu-și legăturile cu Țara, vor încerca să renască în alte locuri, purtând în suflet un „naționalism transcendent”; cu grija de „a nu se pierde”, cum avertiza Mircea Eliade (v. *Misiunea spirituală a emigrației*), ei vor încerca, probându-și energiile creatoare, să se afirme, integrându-se dincolo de efortul supraviețuirii și al suportabilității. Fiindcă tragismul exilului, cu șirul de frustrări, ratări etc., este indiscutabil, reverberând dureros. „Înregimentați” în alte culturi, unii vor izbândi, acceptați în centrele de omologare, devenind valori de rang universal.

Trăită „ca fragment” (cf. V. Ierunca), *starea de exil* a cunoscut câteva etape: primul val dovedea intransigență, fiind vorba de emigranți politici plecați în bejenie, hrănindu-se cu iluzia provizoratului. „Fugarii”, adăpostiți în cultura de refugiu și în țara-azil, nădăjduiau reîntoarcerea. Exilul politic deplângea fantasma „patriei evaporate”,

cu privirea trează, întoarsă spre România. Încât, constrânși să aleagă exilul, au înțeles că e obligatorie *continuitatea culturală*, apărându-și vocația și febra construcției; și, în același timp, uitând de vechi animozități și adversități, au sprijinit, de prin 1948, primele încercări de organizare. „Pribegii” vor sta *alături*, acceptând că au „o menire”, ieșind din deznădejde; glasul lor exprima „un fel de a fi în lume” (Florescu 2003: 6), fie alergând după notorietate, fie scufundându-se în anonim. Exilul anticomunist preluase, în înfruntarea cu sovietismul, un rol misionar, slujind „ucenicia adevărului” (cf. Monica Lovinescu).

Cercetând „eminescologia exilului”, Theodor Codreanu constata o îmbucurătoare „solidarizare românească în jurul lui Eminescu”. El, poetul, concentrând „esențele” tari și nepieritoare ale Țării (cf. Emil Turdeanu), veghea ca „o sursă de lumină”, cum scria Vintilă Horia, confirmând biruința spiritului eminescian în afara hotarelor. Dar primejdia asimilării, odată cu invazia sovietică, era reală în interior. Cel care a tras, primul, semnalul de alarmă, avertizând asupra „sterilizării spirituale”, îndemnând la *rezistența prin cultură* a fost, se știe, Eliade, semnalând pericolul apariției unui „popor de hibrizi”. În ochii exilului românesc, Mircea Eliade¹ dobândise proporțiile mitului. În absența unui

¹ Cazul Eliade merită o lungă discuție (pe care o amânăm pentru volumul doi al *Vocilor*). El, savantul, nu părea stânjenit de faptul că frecvența, simultan sau succesiv, niveluri spirituale diferite. Cioran a fost cel care a sesizat și denunțat acest dualism (intemporal / cotidian) lipsit de „sfâșieri”. Dar rolul lui în lumea exilului românesc a fost coagulant. Ne amintim de indemnul lui Eliade, tipărit în numărul prim al *Luceafărului* parizian, în 1948: „emigranții nu au dreptul de a se simți ruși de fenomenul românesc contemporan”. Și ce scandal iscase acel interviu buclucaș (cenzurat) luat de Adrian Păunescu, în 1971, taxat drept „trădarea exilului”, după ce, curtat insistent, cedase promisiunilor impetuosului poet.

lider politic, reputatul istoric al religiilor, alertat de pericolul deznaționalizării (la popoarele „subjugate de soviete”), a impus, prin militantism, un *program* „împotriva deznădejdi” (Florescu 2003: 103) și a întreținut, ca publicist, un „front ideatic”, forjând doctrina *rezistenței culturale*. Energiile creatoare ale emigrației noastre trebuiau direcționate în spiritul propriilor tradiții culturale, înțelegând *românismul ca dimensiune culturală*. Asta era, în opinia lui Eliade (văzut ca „provocator spiritual” de Horia Stamatu), marea șansă a celor refugiați din Est, alegând destinul libertății; dar refuzând *hibridismul cultural*. Îngrijorat, repliat pe baricadele tradiției, Eliade, odată cu intrarea în exil, și-a propus apărarea culturii românești, dincolo de conjunctura politică. Hulit, adulat, supus unor campanii denigratoare, el și-a asumat rolul liderului spiritual, înțelegând, alături de N.I. Herescu (v. *Uniunea Română*, 1949), că pribegii „au o menire”. Și că „singurul tărâm solid rămâne *limba*”.

Dacă mitul american („venirea americanilor”) nu s-a confirmat, cu un popor dezarmat moral, aruncând țara în deznădejde și resemnare (cu rădăcini ancestrale), un alt mit, cel al „situației ireversibile” – explica Adrian Marino – ar fi „cheia” pentru a înțelege viața morală și socială din timpul regimului comunist (Marino 1996: 104). Definitiv acceptat în percepția comună, mergând triumfător în „sensul istoriei”, angrenajul instalat prin complicitate externă a întreținut lungul șir de cedări, complicități, oportuniste, adaptări etc. fără a jugula fluxul spre Vest. Diminuat, totuși, el s-a decolorat politic în faza următoare pentru a se politiza – prin voci răzlețe – în anii terminali ai regimului ceaușist,

anchilozat și represiv. Pentru a deveni, după căderea regimului, un adevărat exod hemoragic, cu motivație economică.

Evident, interesul nostru se restrânge la ceea ce s-a numit *exilul creator*, supus – prin etichete politice (codul ideologic) – unui blocaj sistematic, împiedicând penetrația marilor exilați. Dislocați, obligați la deștărare, suspectați că ar avea o misiune ideologică, respinși în numele unor războaie personale sau de teama unor „comparații fatale” (Ungheanu 1999: 75), aceștia, ca „epave ale trecutului”, ar fi suportat reprimanda gărzii cominterniste. Mai mult, același critic, uitând de filtrele ideologice ale sistemului, afirma tranșant: „Hârtia de turnesol a bunei-credințe în literatura română de după război o constituie grupul marilor exilați” (Ungheanu 1999: 77). Readucerea lor acasă, entuziastă, greoaie, capricioasă, suportând alte blocaje, semnifică o reintrare în normalitate a vieții culturale românești. Dar, constata Vintilă Horia (v. *Journal d'un paysan du Danube*), „exilul în sine e o rană pe care întoarcerea nu o vindecă. Dimpotrivă”.

S-a vorbit îndelung, preluând o sintagmă de circulație, de *un dublu exil*. Dacă cel extern a fost, deseori, mistificat și mitologizat (cf. V. Tănase), cel intern, „printre ai tăi”, a fost un „exil subtil”, după Noica, oricum umilitor, după alții, și traumatizant pentru toți. Observator lucid, Adrian Marino a examinat fără cruțare spectacolul politic al exilului (haotic, susceptibil, intransigent, etnicist, tradiționalist), purtând amprenta unui negativism specific: cu vocația denigrării, vădind o psihologie egolatră și un egoism feroce; altfel spus, lipsa de coeziune și de solidaritate ca „viciu național” (Marino 2010: 175). Inaderentul Marino, mereu critic, a denunțat această atomizare și pulverizare a energiilor

exilului, vădind un individualism zgomotos, o „punere impudică în valoare”, incapabil de cooperare și coordonare. Să ne amintim apoi de un vechi articol al lui P. Pandrea (*Pîra la Sultan*), „sistemul pârei” suportând în timp „variații geografice” (azi, la Sultanii Apusului); sau de relațiile lui Cioran cu diaspora, denunțând un exil măcinat de orgolii, zvonistică, lupte fratricide, exportând conflictele, cu vizibile carențe de solidaritate. Cazul Goma a fost o fericită excepție. Atunci intelectualii din diaspora fac front comun, sprijinind acțiunile din țară. Era deja o altă etapă în istoria relațiilor postbelice, noua generație de scriitori, respectând cronologia contactelor (Țepeneag, Breban, Goma), forța *din interior*, spargerea barierelor comunicaționale. Dacă glasurile critice ale exilului erau mai ușor de anihilat, cele din țară, cu sprijin extern (*Europa liberă*, îndeosebi), au devenit vocale și credibile, chiar în Franța cea „năpădită de stângism”. Noi, „straja latinității”, cum s-a tot repetat, deveniți strajă NATO, eram „o Franță a răsăritului”, prin apropieri verificate istoric și generații francizate, în pofida ofensivei anglicizante. Ca pol gravitațional, loc magic, ocrotitor și centru de omologare, Parisul era, prin magnetism și efervescență, „steaua polară a lumii culturale” (Ungureanu 1995: 98), oferind românilor *topo-sensibili*, prin imersiune, râvnita glorie sau posibila ratare. Dacă pentru Cioran, Franța a fost ultima opțiune, Eugen Ionescu, disperat, alergând după „iepurele de la apus”, voia „să fie francez”, doar așa dobândind un rol pe scena europeană. *Mitul parizian* reprezenta, prin concentrare intelectuală, *un vortex universal*, mulți români mizând pe convertirea la francitate.

După '89, odată cu spulberarea interdicțiilor (parțiale sau totale), într-o lume agitată și neașezată, cum era România post-ceaușistă, aportul diasporenilor (prin

literatura și revuistica exilului) a provocat „un fenomen neliniștitor” (cf. Dan Anghelescu). Pe de o parte, după „abuzuri de uitare” și manipularea memoriei, trecutul se rescria, iscând rocade și seisme ierarhice. Pretenția că „doar înlăuntrul granițelor RPR”, cum se pronunțase T. Vianu, se năștea literatura română s-a văzut grabnic infirmată. Și, în replică, un alt exclusivism își făcea loc, doar cei din afară reprezentând, chipurile, literatura română, fluturând, într-o zonă „deșertificată”, „liste rele” și culpabilizări în trombă, puțin interesați de descifrarea corectă a contextelor. Necesara perspectivă unică părea suspendată.

Dar, negreșit, o literatură a exilului românesc există și recuperarea ei se cuvine întreprinsă în numele efortului întregitor. Apărând o dreaptă scară de valori, abandonând, deopotrivă, campaniile defăimătoare sau tonul exaltat, hagiografic, ambalând creațiile celor recuperați, renăscuți în alte spații, în laude excesive. De la revistele și editurile confidentiale, de viață scurtă la operele majore, acoperind, culturalicește, „un efort semnificativ”, cum aprecia George Uscătescu (v. *Destin*, nr. 10/1956). Fără a considera interdicția drept garant axiologic și fără a activa, în sens invers, reprimanda. Fiindcă, Vintilă Horia, de pildă, avertizase: „Prezentul a înmormântat atât pe cei din exilul vechi, cât și pe cei care i-au determinat să fie exilați”.

Or, această restituire, îndelung așteptată, e cam la întâmplare. Sunt inițiative izolate, lipsește o strategie, se prelungește dezinteresul. „Realitatea complexă și contradictorie a oricărui exil”, aprecia Florin Manolescu, întocmind o masivă *Enciclopedie*, e măcinată de „reproșuri fundamentaliste”. Lipsesc judecățile așezate, cum-pănite și receptarea, încă greoaie, nota Dan Anghelescu, rămâne „deosebit de problematică”. Ea va aduce un spor

de informație, rectificări, inserția unor nume în circuitul vieții culturale și, finalmente, rescrierea Istoriei literaturii noastre. Exilul, cunoscut parțial, cu atâția interziși, trecuți sub tăcere, dobândind vizibilitate publică odată reveniți „acasă”, intră într-o respirație culturală normală; sau ar trebui, păstrând simțul proporțiilor: fără infatuări europeiste ori deprecieri autohtoniste.

Polarizând frontul critic, contenciosul revizuirilor, domolindu-și, totuși, în anii din urmă, furiile revizioniste, întreține o necurmată gâlceavă; bine-venită, de altminteri, dacă nu cade în emoțional și inchizitorial, reproblematicizând, firesc, proiecția canonică (preluată, de regulă, inertial) și definind un metabolism cultural *normal* prin asumarea literaturii „exiliste”. Angajând, desigur, și alte teme (conexe, sensibile) precum, de pildă, colaboraționismul, rezistența prin cultură, mitul „situației ireversibile”, cu toată gama reactivă (resemnare, pasivitate, disimulare, disidență ori grade de angajare). Dincolo de flexările conjuncturale și presiunea ideologică, critica estetică a creat, se știe, *un cod specific*; fațetele epocii comuniste cer, însă, o lărgire a perspectivei, angajând cercetarea contextelor socio-politice, în prefacere. Retorica revizuirilor a derapat însă, declasând și scufundând valori cu o îndârjire viscerală. Oricum, ideea *reîntregirii* culturii noastre, posibilă acum, a rodit și promite a fi o veritabilă campanie, anunțând reasezări în canon; chiar dacă speratele „metamorfoze canonice” întârzie, „lenevos amânate”, ar spune Virgil Nemoianu, iscând frisoane ierarhice și previzibile nemulțumiri. Dar ele sunt inevitabile, rescriind și „tămăduind” o Istorie convulsionată. Cruciada revizuirilor, igienizând climatul, dincolo de discordiile vieții literare și tectonica generaționistă sau uzura didactică, ar putea oferi o *nouă șansă* unor opere și autori. Reevaluările presupun

recitiri, cu alți ochi, firește. Frisonul recuperărilor, împăcând rezistența / puritatea morală cu nivelul axiologic se confruntă, însă, cu o dilemă: chiar dacă, inevitabil, contextul totalitar a produs o literatură coruptă, mutilată, „adulterată” (Marino 2010: 179), ea se face *acasă*, întregindu-se prin patrimoniul cultural al exilului. Fără a extinde intransigența etică „perfect justificată în sfera biograficului, asupra sferei esteticului” și fără a oculta „derapajele biografice” (Mușat: 2007). Schimbările în / de canon sunt operă colectivă, nu se decretează în forță; a înlocui triada Ionesco-Cioran-Eliade cu o alta (N. Manea-V. Nemoianu-Matei Călinescu), cum s-au rostit voci înfierbântate, pare o rocadă fantasmagorică. În fond, marile nume, dincolo de adversitățile omenești, coexistă în spațiul cultural, luptând „împotriva uitării”¹ și a ștergerii identităților. Partea, scria Gelu Ionescu, „trebuie să se întoarcă în întreg”. Dacă Mircea Eliade, ca neobosit animator, își dorea, prin 1953, o *Biblioteca a Pribegiei* (v. *Pentru o bibliografie a pribegiei*), mândru de activitatea culturală a românilor din exil, salvând – ca prezență spirituală – patria însângărată, astăzi recuperarea exilului cultural românesc, a acelei țări „de dincolo”, „ar fi trebuit să devină o necesitate de absolută urgență” (Albu 2018: 8). Dar o strategie asumată instituțional lipsește, din păcate. Să se adeverească oare spusele lui N.I. Herescu, aproape convins că „operele pribegilor au și ele, îndeobște, un destin pribeag”?

¹ Deloc întâmplător, Vintilă Horia își botezase jurnalul *Antilethe*, titlu preluat de Mihaela Albu pentru revista pe care o păstorește (ca Director fondator), readucând în atenție figuri importante ale exilului românesc. Revista, menționa Mihaela Albu în editorialul publicației, este, ca *publicație-oglină*, „dedicată exclusiv recuperării, aducerii acasă a acestui tezaur” (v. *Datoria memoriei*, în *Antilethe*, Anul I, nr. 2/2018, p. 5).

Reunim în acest prim volum câteva figuri majore ale exilului cultural românesc, în exclusivitate din spațiul francez.

NOTE:

Albu (2021): Mihaela Albu, *Din exil... acasă... „cu Eminescu de mână”* (antologie), Editura MNLR, București.

Bagdasar (2021): Radu Bagdasar, *Vortexurile intelectuale: fenomenul cupolă al efervescenței intelectuale*, în *Tribuna*, nr. 456/2021.

Florescu (2003): Nicolae Florescu, *Mitul Eliade*, în *Menirea Pribegilor: reevaluări critice ale literaturii exilului*, Editura Jurnalul literar, București.

Florescu (2021): Nicolae Florescu, *...în numele celor „proscriși”*, Editura Jurnalul literar, București.

Marino (1996): Adrian Marino, *Mitul „situației ireversibile”*, în *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Editura Polirom, Iași.

Marino (2010): Adrian Marino, *Viața unui om singur*, Editura Polirom, Iași.

Mușat (2007): Carmen Mușat, *Biografie și / sau literatură – două ipostaze ale eticului*, în *Observatorul cultural*, nr. 11(370)/3-9 mai 2007.

Ungheanu (1999): Mihai Ungheanu, *Reprimarea exilului*, în *Holocaustul culturii române. Ipoteze de sociologie literară* (1944-1989), Editura D.B.H, București.

Ungureanu (1995): Cornel Ungureanu, *Mircea Eliade și literatura exilului*, Editura Viitorul Românesc, București.

PANAIT ISTRATI SAU EXILUL PLANETAR

O anchetă a revistei *Vatra* (nr. 12/2018), sărbătorind *Cărțile literaturii române, la Centenar* ne înștiința că Panait Istrati ar fi „cel mai subevaluat scriitor român”. Tocmai el, cel care gustase din glorie precum nici un alt scriitor de-al nostru, cel care ne împărtășise „fragmente ale unei autobiografii niciodată sfârșite”, cum spunea Eliade, și care, suflet răzvrătit, în chip de militant, denunțase – printre primii – ororile regimului sovietic, suportând o violentă campanie denigratoare, devenind, dintr-un răsfățat, un prohibit. Venit din lumea Brăilei, un „oriental” care a ținut să fie scriitor român, Istrati a transferat în literatură o lume pestriță, amorală, forfotitoare, în destrămare, de un pitoresc exotic. Iar eroii săi, trăindu-și viața (ticăloasă) așa cum le porunceă firea, de o candoare ultragiată sunt victimele „sângelui clocotitor”. Chiar Panait Istrati se explica în acele pagini autobiografice (v. *Trecut și viitor*, 1925), notând că, înfruntând un destin neîndurător, protagoniștii „își dau frâu liber patimii de-a trăi viața”; sunt victimele „firii”, el însuși, proiectat în Adrian Zografi, personajul-mască (ca dublul fictiv al scriitorului), fiind răvășit de un irepresibil instinct migrator. Considerat

un creator instinctiv, intrând târziu în literatură, asimilând în fugă (ca autodidact), Panait Istrati a fost de timpuriu mânat de voința de a fi liber. În absența tatălui (Gheorghios Valsamis, un enigmatic contrabandist grec), fiul natural al Joiței va fi tentat, într-o copilărie „zbuciumată”, să iasă, într-o „primă fugă”, de sub tutela mamei, scria Mircea Iorgulescu. Dragostea posesivă a mamei ridica un „grilaj prohibitiv” (Iorgulescu 1986: 41), încât Gherasim Istrate (cum figurează în registrul de stare civilă, născut la 10/22 august 1884) va fi, el însuși, un temperament „neșezat”, cu dor de ducă, un hoinar internațional proletarizat, visând o altă lume. Șocurile copilăriei, desele mutări, provizoratul, povara dragostei materne au întreținut o psihologie a căutării și o anume formație sufletească, motivată oedipian. Vorbind despre *Complexul lui Oedip la Panait Istrati* (v. *Viața Românească*, nr. 10-12/1928), Petre Marcu-Balș evidențiază „subiectivismul iremediabil feminin”, observând că „forța creatoare a irumpe după moartea mamei” (Pandrea 1982: 424). „Efuziunile autobiografice”, livrate de „Panaitachi” însuși, ne vin în sprijin, *greco-românul* retrăindu-și copilăria ca „necesitate sufletească”, explorând depozitele subconștientului.

Revoluționar sentimental, însetat de justiție, artist proletar într-o lume „slută”, cu ambiții agitatorice, Istrati a iubit *omul liber*, „fără stăpân” și prietenia erotică; colindând lumea, practicând meserii umile (ucenic, cizmar, valet, hamal, portar, zugrav, fotograf), tânărul idealist are o biografie fabuloasă. Are „școala vieții”, cu mari deziluzii și succese de răsunet, dorind să spună adevărul. Filosofia sa existențială hrănește etica omului revoltat, nefăcând din experiență un concept lustruit estetic.